

дозволять вирішити проблему можливості підвищення конкурентних відносин між компаніями виробниками теплової енергії, що надасть можливість виявити реальну ринкову вартість виробітку одиниці теплової енергії для системи теплотапобезпечення.

Таким чином, можна зробити висновок про життєву необхідність для всього нашого суспільства скорішої розробки, прийняття та введення в дію закону України «Про теплотапобезпечення», який уже набув статусу соціального. Це дасть можливість вирішити проблеми теплотапобезпечення, реформування та реконструкції його систем в Україні, зробити цю галузь ефективною, рентабельною та привабливою для інвестора.

Список літератури: 1. Тарновский М.В. Политические, экономические, технические и экологические аспекты возрождения систем централизованного теплоснабжения // Компьютерная правовая система «Лига Закон». 2. Мамутов В.К. Хозяйственное право. К., 2002. 3. Щербина В.С. Господарське право України. К., 1999. 4. Правила пользования тепловой энергией, утвержденные приказом от 28.10.99. №307/262 Минэнерго и Госстроем Украины // Компьютерная правовая система «Лига Закон». 5. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 24.05.04 // ВВР України. 2004. №38. Ст. 642. 6. Постановление КМУ от 30.12.97 №1497 «Об утверждении Правил предоставления услуг по водо-теплоснабжению и водоотведению» // Офіційний вісник України. 1997. №61. Ст.1044.

Надійшла до редколегії 11.01.05

І.М. Осика

КЛАСИФІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ, ЩО ПІДРОБЛЯЮТЬСЯ З МЕТОЮ ВЧИНЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Увага до документів, що складаються і використовуються у сфері підприємництва, пояснюється значним поширенням використання підроблених документів як засобів вчинення багатьох економічних злочинів. У механізмі вчинення названих злочинів неправдиві документи виступають єдиним або найбільш розповсюдженим засобом досягнення злочинної мети – незаконного заволодіння майном чи одержання незаконного прибутку іншим шляхом. Значне різноманіття видів документів, наявність великої кількості їх класифікацій вимагає розроблення окремої класифікації документів господарювання з точки зору їх підроблення з метою наступного використання як знаряддя вчинення корисливих злочинів у сфері підприємництва та інших сферах господарювання і використання її у окремих методиках розслідування. Що і буде зроблено в рамках даної статті.

У криміналістичній літературі радянських часів проблемам підроблення документів і їх використанню приділялася значна увага, пов'язана, перш за все, з приписками та іншим викривленням державної звітності щодо виконання планів та як одному із способів маскування слідів розкрадання [1, с. 158; 2, с. 24–25]. Деякі сучасні російські автори також не обходять ува

гою це питання [3, с. 703]. Однак умови ведення господарювання значно змінилися, що потягло за собою зміну порядку здійснення і контролю господарських операцій і, відповідно, зміни у механізмі злочинних технологій збагачення.

Аналіз практики розслідування економічних злочинів і спеціальної літератури дозволяє виділити категорії документів, які найчастіше підроблюються та використовуються як засоби вчинення злочинів. Основою для класифікації документів у цьому аспекті, на наш погляд, має бути: функціональне призначення документа; форма носія інформації документа; якісні ознаки документа.

За функціональним призначенням документи, що використовуються при вчиненні злочинів у сфері економіки, доцільно поділити на такі категорії: а) документи, що визначають правове становище суб'єкта підприємництва; б) договори та супутні їм документи; в) платіжні інструменти; г) документи обліку та звітності; д) документи, що посвідчують особу. Слід зауважити, що така класифікація документів за функціональним призначенням є умовною. Деякі документи можуть виконувати декілька функцій одночасно. Так, договір може бути супровідним документом при переказі грошей, за певних умов відбивати рух товарно-матеріальних цінностей, з точки зору бухгалтерського обліку є первинним документом та таке інше.

1. Документи, які визначають правове становище суб'єкта підприємництва. Документи даної категорії є підставою для створення суб'єкта підприємництва, фактично підтверджують його право на здійснення господарської діяльності в цілому та окремих її різновидів, визначають його правовий статус та організаційну структуру. Поділити такі документи можна на три групи: установчі, реєстраційні та дозвільні. До установчих документів належать установчий акт, статут, засновницький договір або протокол установчих зборів, документ, що підтверджує внесення засновником вкладу до статутного фонду юридичної особи та деякі інші. Крім цього до категорії установчих, на наш погляд, доцільно віднести документи, які подаються державному реєстратору для здійснення державної реєстрації суб'єкта підприємництва, а саме: реєстраційна картка, заява встановленого зразка про резервування найменування юридичної особи, копія документів, що підтверджують внесення реєстраційного збору чи плати за проведення резервування найменування юридичної особи. До реєстраційних документів належать: свідоцтво про державну реєстрацію, виписка з Єдиного державного реєстру, довідка про взяття на облік в органах статистики, Державної податкової служби, Пенсійного фонду України, фондах соціального страхування. До категорії дозвільних документів належать: дозволи на здійснення певної діяльності (наприклад, виготовлення печаток та штампів), а також ліцензії, патенти.

Підроблюються документи цієї категорії при готуванні і вчиненні фіктивного підприємництва. Як правило, такі документи підроблюються шляхом внесення до них неправдивих відомостей щодо особи засновника, юридичної адреси суб'єкта підприємництва, наміру здійснювати підприємницьку діяльність. У подальшому ці документи з внесеними до них неправ-

дивими відомостями застосовуються для виготовлення печатки суб'єкта підприємництва і відкриття рахунку в банку, які використовуються зі злочинними цілями.

2. Договори та супутні їм документи. Договори є найбільш розповсюдженою категорією документів, оскільки господарська діяльність відбувається у формі різноманітних цивільно-правових правочинів. Відповідно до положень Цивільного кодексу України договір може бути оформлений як шляхом складання окремого документа, підписаного сторонами, або прийняттям замовлення до виконання, так і шляхом обміну листами, телеграмами, телефонограмами, повідомленнями електронної пошти, підписаними стороною, яка їх посилає, а також обміном рахунків-фактур, рахунків. Тому до категорії договірних документів відносяться не лише окремі договори, а й листи, телеграми, рахунки, тобто всі ті документи, які відображають факт досягнення згоди щодо здійснення певної господарської операції та прийняття стороною на себе певних зобов'язань.

При укладанні договору і під час його реалізації сторонами складаються інші, супутні йому документи. Супутні договору документи виконують дві функції: 1) створюють умови для укладання правочину (підвищують ступінь достовірності інформацію про сторони договору, створюють умови для досягнення угоди тощо) та 2) підтверджують факт виконання або виникнення зобов'язань. До документів, які створюють умови для укладання правочину, відносяться інші договори (наприклад, про купівлю товару, який продається, перевезення вантажу, що було придбано, придбання предмета застави тощо), гарантії або гарантійні листи, приватизаційні сертифікати, різноманітні довідки тощо. До документів, які підтверджують факт виконання договірних зобов'язань, належать: транспортні (товаро-транспортні накладні, консонаменти, залізничні накладні, квитанції); супровідні товарно-матеріальних цінностей (рахунок-фактура, специфікація, ярлики, опис, сертифікат якості продукції); довірчі (довіреність, договір доручення на отримання товару або виконання певних дій щодо правочину); контролюючі (акти прийому, акти відвантаження, акт здачі – приймання товарів); платіжні, які підтверджують факт сплати за придбаний товар або надані послуги.

Неправдиві договори, які використовуються в злочинній діяльності, можна поділити на дві групи: фіктивні і підроблені. Фіктивні договори, на наш погляд, це правильним чином оформлені договори, які відображають господарську операцію, що насправді не мала місце, тобто такого правочину не існувало. Такі договори оформлюються з метою завищити витрати на виробництво та іншу господарську діяльність, що приводить до зниження суми податків, створити видимість наявності певного товару або майна з метою певного виду фінансової допомоги, створити видимість господарської операції, яка надає право на відшкодування ПДВ, створити видимість господарської операції, яка дає підстави для перерахування грошових коштів з одного рахунку на інший (безтоварна операція), замаскувати джерело походження майна тощо. Підроблений договір відображає господарську операцію, яка вчиняється насправді, але службова особа, яка його підписує,

умисно вносить до нього неправдиві відомості щодо кількості, якості, наявності предмета правочину або щодо однієї зі сторін з метою ввести в оману контрагента або третю сторону. Так, до договору може вноситися неправдива інформація про наявність товару, який продається на умовах передоплати або гарантійного платежу, при цьому неправдивою може бути інформація і про сторону договору. Інформація щодо якості і кількості товару викривляється з метою ввести в оману контрагента і продати товар гіршої якості чи меншої кількості або ввести в оману податкові органи щодо затрат чи права на відшкодування ПДВ.

Супутні договорам документи, як правило, підроблюються з метою створення умов для підписання підробленого договору або оформлення фіктивного договору. Окремі категорії таких документів можуть бути безпосередньою підставою отримання грошових цінностей або передаються до бухгалтерії підприємства з метою підтвердити виконання договору, який не було виконано взагалі чи викривлено, що завдає шкоди підприємству. Взагалі ця категорія документів на сьогоднішній день користується найбільшим попитом у злочинців.

3. Платіжні інструменти. В Україні розрахунки між суб'єктами господарювання здійснюються в безготівковій формі за допомогою платіжних інструментів. Поняття та види платіжних інструментів, порядок розрахунків та їх оформлення регулюється Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» та відповідними інструкціями Національного банку України: «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» та «Про міжбанківський переказ грошей в Україні в національній валюті». До платіжних інструментів відносяться документи на переказ та спеціальні платіжні засоби. До документів на переказ відносяться розрахункові документи, документи на переказ готівки, міжбанківські розрахункові документи, клірингові вимоги та інші документи, що використовуються в платіжних системах для ініціювання переказу. Видами розрахункових документів є: платіжне доручення, платіжна вимога-доручення, розрахунковий чек, платіжна вимога, меморіальний ордер, акредитив, інкасове доручення. До спеціальних платіжних засобів відносяться банківські платіжні картки. Окремим платіжним інструментом є вексель.

Фальсифікація платіжного інструменту полягає у виготовленні або складанні платіжного документа, не забезпеченого реальними коштами, або такого, який забезпечений чужими грошовими коштами без відома їх власника. Підробка полягає у внесенні змін до випущеного документа або виготовлення копії (клону) існуючого документа, що характерно для підроблення пластикових карток. Як правило підроблюється дана категорія документів для вчинення шахрайства або заволодіння чужим майном шляхом привласнення, розрати або зловживання службовим становищем.

4. Документи обліку та звіту. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» контроль господарської діяльності підприємства здійснюється у формі бухгалтерського та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку.

До документів бухгалтерського обліку відносяться письмові акти суб'єктів підприємництва, в яких відображається стан та рух майна, розрахунків та зобов'язань, власних та позичкових коштів та фінансових результатів їх діяльності методом суцільної, безперервної, документальної та взаємопов'язаної реєстрації господарських операцій. Документи бухгалтерського обліку класифікуються за кількома ознаками: призначенням, джерелами виникнення, походженням, якісними ознаками тощо [4, с.4]. За призначенням бухгалтерські документи поділяються на розпорядчі, виконавчі, комбіновані [5, с.14–15]. За джерелами виникнення документи бухгалтерського обліку поділяють на первинні та зведені. Первинний документ – документ, який містить відомості про господарську операцію та підтверджує її здійснення. Зведені облікові документи, до яких відносяться облікові регістри, бухгалтерські звіти, податкові звіти і баланси, складаються для контролю та впорядкування оброблення даних щодо операцій, проведених протягом певного часу на підставі первинних документів.

До документів внутрішньогосподарського обліку відносяться накази, розпорядження, доповідні записки, відомості і звіти внутрішнього контролю та інші. До документів фінансової звітності відносяться: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів, податкова накладна, податкова декларація.

Як правило первинні бухгалтерські документи підроблюються шляхом фальсифікації або часткової підробки як працівниками бухгалтерії, керівниками підприємств, так і іншими особами. Зведені документи підроблюються лише шляхом внесення неправдивих відомостей працівниками бухгалтерії або зацікавленими керівниками. Використовуються підроблені звіти бухгалтерські документи при вчиненні податкових злочинів, шахрайства з фінансовими ресурсами та розтрата, привласнення майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Внесення неправдивих відомостей до звітних документів супроводжується, як правило, підробкою первинних документів.

5. Документи, які посвідчують особу. В Україні до цієї категорії документів відноситься паспорт громадянина України, для громадян інших країн – паспорт громадянина відповідної країни, посвідка на проживання особи без громадянства та інші визначені законодавством документи. В злочинній діяльності паспорти використовуються при створенні фіктивних фірм з наступним відкриттям банківських рахунків, вчиненні різноманітних шахрайств, шахрайств з фінансовими ресурсами, а також у окремих механізмах легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

За формою носія інформації документи можна поділити на паперові, електронні та пластикові (комбіновані). На наш погляд, паперові документи – це ті, що виготовлені на такому традиційному носії як папір ручним, машинним або змішаним (заповнення бланків) способом.

Електронний документ – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [6]. Невід'ємним і обов'язковим реквізитом електронного документа є електронний цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за

результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати особу, яка підписувала документ [7]. Електронні документи створюються, обертаються і зберігаються в системах електронного документообігу. На сьогоднішній день в електронній формі можуть існувати і офіційно застосовуватися: платіжні інструменти (крім векселя), податкові декларації (за умови реєстрації електронного цифрового підпису платника податків в Державній податковій службі), договори на умовах, передбачених Цивільним кодексом України і Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг». Слідчій практиці України відомі випадки фальсифікації електронних платіжних інструментів з метою заволодіння безготівковими грошовими коштами, які знаходилися на банківських рахунках юридичних осіб [8, с.87-97; 9, с.52-57; 10, с.3]. Внесення змін до електронного документа, завіреного електронним цифровим підписом, сучасній національній і закордонній практиці не відомі у зв'язку зі складністю підроблення останнього.

Пластиковими (комбінованими) документами є спеціальні платіжні засоби – банківські платіжні картки. Як документи банківські пластикові картки є унікальними в своєму виді, оскільки містять в собі декілька нетрадиційних носіїв інформації – пластик для нанесення тексту у вигляді вибитих літер та цифр, магнітну стрічку або електронний чіп, які фактично є магнітними і електронними носіями, і паперову стрічку для підпису держателя картки. Тому їх можна назвати і комбінованими. Порядок застосування і обігу банківських пластикових карток в Україні регулюється положенням «Про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням», затвердженим Постановою Правління Національного банку України N 367 від 27 серпня 2001 року.

За якісними ознаками документи можна поділити на якісні (правдиві) та недоброякісні (неправдиві). Доброякісним визнається документ, який за формою відповідає вимогам, сформульованим у чинному законодавстві, а за змістом відповідає дійсності. Доброякісні документи використовуються злочинцями у сукупності з недоброякісними з метою надати останнім більшої правдивості. Недоброякісні (неправдиві) документи – це документи, які не відповідають вимогам законодавства щодо форми та/або не відповідають дійсності за змістом. Їх можна поділити на кілька різновидів, а саме: фіктивні, підроблені, безтоварні, прострочені та чужі.

Фіктивним (від лат. *fictio* – вигадка) традиційно вважається такий документ, який фактично не існує, але видається з певною метою за дійсний. Поняття фіктивного документа у господарській діяльності тісно пов'язане з поняттям первинних і зведених документів бухгалтерського обліку. Останні складаються на основі первинних документів бухгалтерського обліку. Якщо у зведеному документі відображена господарська операція на підставі неіснуючого первинного документа, такий запис вважається зробленим на підставі фіктивного документа [11, с. 20].

Підроблений документ подає господарську операцію у перекрученому вигляді. Характер фальсифікації може бути різний: підробка реквізитів

(дати складання, підписів), зміна назви товару та його кількісних чи якісних показників, зміна суми переказаних грошей тощо.

Безтоварний документ відображає неіснуючу господарську операцію. За формою він частіше буває доброякісним, а за змістом – фіктивним. Формальна доброякісність безтоварного документа забезпечується матеріально відповідальною особою з тією метою, щоб безтоварна операція в ході ревізії не була викрита [12, с.15].

Прострочений документ – документ, який втратив свою юридичну силу у зв'язку з часом. До таких відносяться документи, строк дії яких закінчився.

Чужий документ – загублений чи викрадений документ, який втратив свою юридичну силу у зв'язку з тим, що вибув із володіння його законного власника. Найбільш розповсюдженим у злочинній діяльності є використання чужих паспортів, банківських платіжних карток, документів, які визначають правовий статус суб'єктів підприємництва.

У цій роботі приведена стисла класифікація і загальна характеристика документів господарювання, які підроблюються і використовуються з метою вчинення економічних злочинів. На наш погляд, при розробленні окремих методик розслідування злочинів у сфері економіки особлива увага має приділятися способам підроблення і використання підроблених документів в рамках криміналістичної характеристики злочину.

Список літератури: 1. Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. К., 2002. 2. Волженкин Б.В. Экономические преступления. СПб., 1999. 3. Криминалистика: Учебник / Под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. СПб., 2001. 4. В.Н. Пархоменко «Организация бухгалтерского учета в Украине» Библиотека «ФАКТОРА» Апрель 1998 №4(22). 5. Атанесян Г.А., Поташник Д.П. Криминалистическое и судебно-бухгалтерское исследование документов при расследовании хищений социалистического имущества. М., 1986. 6. «Про електронний документ і електронний документообіг»: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275 7. «Про електронний цифровий підпис»: Закон України від 22.05.2003 № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276 8. Біленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність. Навчальний посібник. К., 2002. 9. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Х., 2000. 10. Кримінальні дива віртуального світу // Іменем закону. №51. 2002. 11. Камлик М.І. Судова бухгалтерія. Підручник. К., 2000. 12. Камлик М.І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки // Судова бухгалтерія. К., 1995.

Надійшла до редакції 20.01.05